

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՆԵՐԱԼ ԲՈՒԼԱՆԺԷ

Ներկայ տարւայ առաջին երկու ամիսներին քաղաքական աշխարհում իրանց վերայ առանձին ուշադրութիւն դարձրին՝ Բուլանժէն՝ Ֆրանսիայում, Տեսսան՝ Ունգարիայում, Միլանը՝ Սերբիայում։ Դոցանից ամենակարեւորն է առաջինը և նորան նւիրած կը լինի այս յօդւածը։

Ո՞վ է Բուլանժէն։ Մի մարդ, մի զինւորական, որը առանց որ և է անցեալի, նշանակեց զինւորական մինիստր սորանից երեք տարի առաջ և հէնց այդ րոպէից դարձաւ կատաղի բանակուի առարկայ հանրապետականների շրջաններում։ Նորան հովանաւորողները և պաշտպաններն էին՝ հանրապետական ծայրայեղ ձախակողմեանները, այսինքն նոքա, որոնք ներքին քաղաքականութեան մէջ պահանջում են մեծամասնութիւնից մերժւած բեֆօրմներ։ Բայց ի՞նչ գործ ունէ մի պատերազմական մինիստր ներքին քաղաքականութեան մէջ և միթէ մի մարդ պատերազմական մինիստր կարող է նշանակել ներքին քաղաքականութեան մասին իւր յայտնած հակումների պատճառով։ Ի հարկէ ո՛չ. զոնէ մի պատերազմական մինիստրից, բացի դորանից, ուրիշ բաներ էլ են պահանջւում, որոնցից զուրկ էր գեներալ Բուլանժէն։ Բայց բանը նորանումն է, որ Բուլանժէին հովանաւորելը և պաշտպանելը արմատական կուսակցութիւնների կողմից — միմիայն թիւրիմացութիւնների վերայ էր հիմնւած։ Իբր թէ նոքա, այդ արմատական կուսակցութիւնը, պաշտպանում են մինիստրութեան հասած մի մարդու, որին պախարակում են չափաւորականները։ Իսկ արմատականների ամենամեծ զւարճութիւնն էլ, շատ տարիներից ի վեր, հէնց սկզբունքով հակառակելն է հանրապետական

մեծամասնութեան (պատեհական կոչած կուսակցութեան — Գամբետտիստներից)։ Բայց ի՞նչ բանի դէմ էին բողոքում պատեհականները։ Այն բանի դէմ, որ Բուլանժէն իրանց կուսակցութեան բարեկամ չէր ճանաչած. այդ մէկը Երկրորդ՝ որ այդ մարդը ոչ մի պատերազմական անցեալ չուներ։ Նշանակում է, որ արմատականների ոգեւորութիւնը այդ մարդու համար պէտք է բացատրուէր մի այնպիսի բանով, որը ոչ մի կապ չունէ զինւորական գործի հետ, ուրեմն քաղաքական բնաւորութիւն ունեցող ձգտումներով։ Բայց այդ չէր կարելի թոյլ տալ. նախ՝ որ մինիստրութիւնը, իւր ամբողջութեամբ առած, պատեհական կուսակցութիւնիցն էր կազմւած, ուրեմն ի՞նչ է նշանակում մի այդպիսի մինիստրութեան մէջ մի մինիստր ունենալ, որը հակառակ կուսակցութեան մարդ է ճանաչւում և սորա կատաղի պաշտպանութիւնը գտնում. բացի այդ՝ ե՞րբ է լսւած, որ պատերազմական մինիստրի պաշտօնին քաղաքական նշանակութիւն տան. դա հակառակ է կարգ ու կանոնին և վտանգաւոր հայեացք է. պատերազմական մինիստրը, որպէս առհասարակ ամեն զինւոր — քաղաքականութեամբ չը պէտք է զբաղւի։ Եւ այդ բոլորը չէ։ Բուլանժէն գեներալի աստիճան էր ստացել ո՛չ թէ պատերազմական գործերով, այլ, որպէս այդ ապացուցւեց, շողոքորթութեամբ։ Նորա նամակը դուքս Օմալլին հրատարակեց։ Կրկնակի անպատուութիւն՝ գեներալութիւն ստանալու համար իւր մեծաւորին շողոքորթական նամակ գրել և այն էլ հանրապետութեան հակառակ նախկին թագաւորական տան ներկայացուցիչներից մէկին, որպիսին է դուքս Օմալը, որին Բուլանժէն արքայազնի տիտղոսներ է տալիս իւր նամակում։ Եւ այդպիսի անպատեհ կերպով աստիճան ձեռք բերած մարդուն պաշտպանում էր արմատական կուսակցութիւնը և այն էլ ի՞նչպէս... Բայց ի՞նչ արած. սխալմամբ թէ այլապէս, Բուլանժէն մինիստր էր դառած, ուրեմն հարկաւոր էր գտնէ մի փոքր համբերել, տեսնելու համար թէ ի՞նչպէս է գործը վարում։ Մարդուն հօ չի՞ կարելի հալածել այն բանի համար, որ հակառակ կուսակցութեան է պատկանում։ Կարելի է շատ լաւ մինիստր է դառնալու։

Եւ... ի՞նչ էք կարծում. Բուլանժէն, իբրև մինիստր, շատ աւելի բարձր դիրք բռնեց, քան կարելի էր սպասել նորանից։ Նա սկսեց

մի շարք զինւորական բարենորոգումներ մտցնել, որոնց գլուխ բերելը վաղուց սպասուում էր և այդ գործը նա կատարեց այնքան լաւ, որ ընդհանուր գովեստների արժանացաւ: Պատեհականները մի առ ժամանակ լուեցին և մի տեսակ հաշտեցին, ոչ Բուլանժէի հետ, բայց զոնէ նորա մինիստր մնալու մտքի հետ:

Բայց եկէք ու տեսէք, որ նոյն այդ մարդը, որը անուն էր հանում իւր բարենորոգումներով, յաճախ դուրս էր գալիս իւր պարտականութիւններից և ամեն անգամ, երբ դէպք էր գտնում, թունդ ձառեր էր խօսում, բացարձակ քարոզելով Գերմանացիներից վրէժ-խնդիր լինելու միտքը: Բայց ի՞նչ նորա գործն էր արտաքին քաղաքականութիւնը, քանի որ հաստատ է, որ նա այդ անում էր հակառակ իւր ընկեր-մինիստրներին: Անհասկանալի էր այդ մարդու ցանկութիւնը—անպատճառ որ և է աղմուկ հանել: Այդ բաւական չէր: Նորան հարկաւոր էր իւր անունը սիրելի դարձնել բանւոր դասակարգին, և ահա՛ նա Դեկադվիլի հանքային բանւորների գործադուլ եղած ժամանակ, ինքն իւր կամքով հրաման է տալիս տեղական զօրքերին՝ բռնել բանւորների կողմը ընդդէմ հանքատէրերի: Բայց դա էլ բաւական չէր: Նա սկսեց խիստ կերպով յարձակւել հանրապետութեան թշնամի նախկին թագաւորական և նապօլէօնական տների ներկայացուցիչների դէմ և պաշտպանել այն, ինքն ըստ ինքեան հանրապետականներին մանաւանդ արմատականներին խիստ հաճելի միտքը՝ թէ պէտք է նրանց աքսորել Ֆրանսիական հողի վրայից: Այդ բանը գլուխ եկաւ ի մեծ ուրախութիւն գրեթէ բոլոր հանրապետականների, որովհետեւ այն թագաւորականների և կայսերականների ներքին ինտրիգները արդէն ենթադրել էին տալիս մի ահեղ դաւադրութիւն հանրապետութեան դէմ: Հասարակապետական մեծամասնութեան երկիւղը Բուլանժէից աւելի ու աւելի աճում էր և հաստատուում Բայց ի՞նչ արած, որ Բուլանժէն, թէպէտ և իւր պարտականութիւններից դուրս, այնպիսի վարմունք էր բանեցնում, այնպիսի խօսքեր էր ասում և գործեր կատարում, որոնք հասարակութեան շատ խաւերին հաճելի էին. Բուլանժէի ուղղամտութեան պատգամաւորների ժողովի մեծամասնութիւնը չէր հաւատում. բայց պնդել և պահանջել նորա հեռանալը մինիստրութիւնից, այդ կը նշանակէր տեղիք տալ «հայրենասէրներին» մեղադրել

նոյն այն մեծամասնութեան և կառավարութեան, թէ սոքա ուրեմն հակառակ են Գերմանացիներին վրէժխնդիր լինելու զաղափարին. տեղիք տալ բանւոր դասակարգին՝ կարծել, թէ նոյն այն մեծամասնութիւնը հակառակ է իրան պաշտպանելու զաղափարին, և վերջապէս տեղիք տալ բոլոր հանրապետականներին՝ կասկածել ժողովի մեծամասնութեան հանրապետական ուղղութիւնը: Այսպիսով Բուլանժէն շարունակեց մնալ իւր պաշտօնի մէջ շնորհիւ այն պաշտպանութեան, որը նա գտնում էր կառավարչական շրջաններից դուրս և, օրէց օր, աւելի ու աւելի հաստատում էր իւր բարեկամութիւնը մէկ կողմից Վալթերասէրների միութիւն, (Ligue des patriotes) կոչւած զօրեղ ընկերութեան հետ, իսկ միւս կողմից առհասարակ այն բոլոր հանրապետականների հետ, որոնք չէին պատկանում կառավարչական կուսակցութիւններին:

Միապետականները (թագաւորութեան և նապօլէոնեան կայսերութեան կուսակիցները) այդ բոլորից ուրախանում էին, որպէս միշտ, երբ հանրապետականները իրար հետ հաշտ չեն:

Բուլանժէի խնդիրը այդ դրութեան մէջ էր, երբ վրա հասաւ Ֆրանսիայում վերջին տասը տարիներս այնքան սովորական դառած մինիստրական փոփոխութիւնը, մինիստրական ճգնաժամ, ինչպէս ընդունւած է ասել: Վերջին տասը տարիները մինիստրական ճգնաժամերը յառաջանում են նորանից, որ մինիստրութեան մի որ և է կարևոր պահանջը պատգամաւորների ժողովում չի ընդունւում ձայների մեծամասնութեամբ: Իսկ այդ դէպքը լինում է ամեն անգամ, երբ միապետական պատգամաւորների ձայների հետ միանում են հանրապետականների արմատական կուսակցութիւններին պատկանող պատգամաւորների ձայները: Թէպէտ և այդ երկու կուսակցութիւնները իրար հետ բոլորովին հակառակ են և թշնամի իրանց ներքին քաղաքականութեամբ, բայց այդ երկուսն էլ միշտ իրար հետ միացել են, երբ հարկաւոր է եղել մի որ և իցէ մինիստրութիւն վալթերների, որովհետև մինիստրութիւններ Ֆրանսիայում մինչ այժմ գրեթէ բոլորը կազմել են չափաւոր հանրապետականների կամ պատեհական (օպպորտունիստ) կոչւած կուսակցութեան անդամներից, այն կուսակցութեան, որի դէմ նախանձի կոյրութեամբ կուռում է նմանապէս հանրապետական, բայց արմատական քաղաքականութեան հետևող կուսակցութիւնը:

Մինիստրական փոփոխութեան ժամանակ մեծ հարց կար՝ Բուլանժէին նոր մինիստրութեան մէջ պահել թէ չը պահելու մասին: Վերջին կարծիքը յաղթեց. կազմեց Բուլիէ՛ի մինիստրութիւնը, որի մէջ պատերազմական մինիստր հրաւիրւեց գնեցող ֆերրոն: Խնդիրը սա էր՝ ի՞նչպէս վերաբերել դէպի Բուլանժէն. նայել նորա վերայ, որպէս բաղդախնդրի վերայ, թէ ընդունել նորան իբրեւ մի լաւ գնեցող, որը միայն զայլթափել էր արմատականների գոռում-գոչումներից, շլացել էր ձեռք բերած բարձր պաշտօնից: Ինչ և իցէ, հարկաւոր էր Բուլանժէին կամ բոլորովին հեռացնել զօրքի շարքերից կամ տալ նորան մի այնպիսի պաշտօն, որի բնաւորութիւնը չը թոյլատրէ գնեցողին դուրս գալ խիստ դիպցիպլինից, խիստ կարգապահութիւնից: Վճռեցին նորան տալ կօրպուսային հրամանատարի վերին աստիճանի պատասխանատու պաշտօնը, մի պաշտօն, որի մէջ նա պէտք է ըստիպւած կարգ ու կանոն պահպանէր, և մի պաշտօն, որի մէջ եղող զինւորականը, օրէնքի համաձայն, չի կարող ոչ մի ճառ արտասանել, առանց թոյլտուութեան մինիստրի: Եւ վերջապէս, այդպիսի բարձր պաշտօն տալով, կարծեցին թէ ապացուցած կը լինին, որ անձնական թշնամութիւն կամ չկամութիւն չունին նորա դէմ և որ Բուլանժէն, եթէ որ և է պատճառ ունէր խէթ աչքով նայելու կառավարչական մեծամասնութեան (պատեհականների) վերայ, այժմ նորա հետ կը հաշտուի:

Բայց, КЕ ТУТЪ ТО ОБЩО... Իւր նոր պաշտօնի մէջ նա շարունակեց իւր մասին անդադար խօսեցնել տալու մոլութիւնը, ասենք խորամանկ տակտիքը: Իւր կարգադրութիւններով, իւր վարմունքով, իւր ձևերով նա մի կողմից շարունակում էր իրեն յանձնւած զօրքի մէջ պատերազմական ցանկալի եռանդը պահպանել, իրան սիրելի կացուցանել զօրքին, մեծ հոգս տանելով նորա բարեկեցութեան վերայ. բայց միւս կողմից երևում էին նորա ձգտումները՝ մի կորպուսի գլխաւորի պաշտօնի մէջ ցոյց տալ ամբողջ Ֆրանսիային, թէ պատերազմական գործի համար ինչ արել է երրորդ հանրապետութեան ժամանակ, իբր թէ նա է արել մինիստր եղած միջոցին (մինչդեռ ճշմարտութիւնը սա է, որ նա միմիայն շարունակել է իւր նախորդների արածը, ինչպէս կը շարունակէր՝ ամեն մի ուրիշը, ի հարկէ առանց աղմուկի): Կամաց կամաց սկսեցին համոզւել, որ

այդ մարդը, թէպէտ և լաւ կօրպուսի հրամանատար, որպէս առաջ լաւ պատերազմական մինիստր էր, վատ և կասկածելի դեր է խաղում: Այդ համոզմունքը ամրացաւ նորանով, որ նա շարունակ ընդունում էր տեսակցութիւններ լրագրական լրատուների՝ րեպորտորների կողմից. բայց հասունութեան հասաւ այն զարմանալի, օտարոտի, վերջապէս անկարելի դերով, որ Բուլանժէն խաղաց Պարիզի աղմուկների ժամանակ՝ 1887-ի նախագահական ճգնաժամի միջոցին, երբ հանրապետութեան նախագահ Գրեվին ստիպւեց թողնել իւր պաշտօնը և երբ ընտրւեց նոր նախագահ Կարենոն Գրեվիի հեռանալը հետեանք էր այն անարգ վարմունքի, որ իրան թոյլ էր տւել նորա փեսայ Վիլսօնը օգտւելով նախագահական կնիքից և առհասարակ իւր աներոջ ունեցած վստահութիւնից՝ պետական կապալներից օգտւելու և փողով զանազան մարդկանց պատւանշաններ տալու համար: Բանից երեւաց, որ այդ խաւար գործերի համար գլխաւոր միջնորդն էր մի կին, որի պատկերը երաշխաւոր է նորա տգեղութեան և մեծ տարիքին՝ տիկին Լիմուզին. սրա տունը և թղթերը խուզարկեցին և գտան նամակներ և այցետոմսեր շատ երեւելի մարդկանց և կանանց, ի միջի այլոց և... Բուլանժէի: Ինչ գործի համար կարող էր Բուլանժէն մի այդպիսի կասկածաւոր միջնորդ կնոջ մօտ այցելութեան գալ—այդ չը պարզւեց: Այդ ոչինչ. միթէ մարդ չի կարող խաբւել և անգիտակցաբար մէկի մօտ լինել, որի «ժուլիկ»-ների թագաւոր լինելը միայն յետոյ է իմացւում: Միայն թէ աւելացնելը աւելորդ չէ, որ իւր այցետոմսի վրայ Բուլանժէն մի քանի տողերով յայտնում է իւր բոլոր անձնւիրութիւնը այդ աիկնոջ և, կարծեմ, մի բան է խնդրում «չոքելով» նորա առջև: Ինչ և իցէ, այդ խնդիրը չը պարզւեց և շատ էլ հետամուտ չեղան իմանալու այդ այցելութեան բնաւորութիւնը, որովհետեւ փաստեր չը կային գէներալին մեղադրելու համար: Անկարելի ասածս այդ չէ, այլ մի ուրիշ բան, որը հաստատուեց, ինչքան էլ անկարելի և անհաւատալի թւի: Բանը սա է, որ նոր նախագահի ընտրութիւնների օրերում, դադունի ոստիկանութիւնը տեսել էր նորին գերագանցութիւն պ. կօրպուսի հրամանատար Բուլանժէին, որի պաշտօնատեղին Բուան էր, տեսել էր նորան, ասում ենք, Պարիզում և այն էլ՝ ծպտեալ շորերով և երեսը ալլափոխած, կապոյտ ակնոցներ դրած, իրան էլ կաղ ձեաց-

ներով: Երբ նախագահ ընտրուեց Սադիկ Կարնօն և մինիստրութիւն կազմուեց Տիրարի ղեկավարութեամբ, պատերազմական նոր մինիստր Լօթըրօի առաջին գործն եղաւ հեռացնել Բուլանժէին իւր պաշտօնից և առհասարակ ջնջել նորա անունը ծառայող զինուորների անւանացուցակից: Այդ գործը կատարուեց արագութեամբ, առանց այլ և այլութեան. բայց, հետեւելով օրէնքին, Բուլանժէին վերապահեցին նորա զենեքալի տիտղոսը, ստացած շքանշանները, համազգեստ գործածելու իրաւունքը, որպէս նաև նորա պենսիան, որ, կարծեմ, տարեկան 20,000 Ֆրանկ է: Զինուորական ծառայութիւնից զրկւելով, Բուլանժէն կարող էր այժմ ազատ համարձակ քաղաքական ասպարէզ դուրս գալ: Ինչ ասել կ'ուզէ, որ նորա կուսակիցները խօսքով և գրչով աղաղակեցին Բուլանժէին արած իբր թէ անարդարութեան դէմ: Բայց ո՞վքեր էին նորա այդ բարեկամները, — հա՛հ հետաքրքրականը: Հետաքրքրական ենք ասում, որովհետեւ այն ինչ մեր ընթերցողը պիտի իմանայ և զարմանայ, արդէն ամբողջ աշխարհին զարմացրել է և ամենից առաջ Ֆրանսիացոց իրանց: Պատգամաւորների ժողովի արմատական կուսակցութիւնը, որը առաջացրեց Բուլանժէին, յետ կանգնեց նորանից, բացարձակ յայտնելով, որ հակառակ է Բուլանժէին: Եւ ինչո՞ւ. որովհետեւ Բուլանժէի բռնած ընթացքը պախարակելուց զատ, այդ կուսակցութիւնը ակնյայտնի նկատեց, որ Բուլանժէն ձգտում է հանրապետական կարգ ու կանոնի ջնջման, պարլամենտի կորուստին և, վերջապէս, որ նա միապետական ձգտումներ ունի: Բայց արմատականներից զրկւելով՝ Բուլանժէն ձեռք բերեց բարեկամութիւնը մի մարդու, որից մի ժամանակ դողում էր ինքը Նապօլէօն III և որը մեծապէս նպաստեց երկրորդ կայսերութեան խորտակւելուն: Դա է ղիւական և կախարդական բնաւորութեան տէր Ռօշըֆօրը՝ ճանաչւած որպէս ամեն բանի և ամեն սրբութեան հետ խաղացող, բայց հանրապետական գործող, խմբագիր «Անհաշտ» (Intransigent) լրագրի, մեծանուն և հարուստ ազնւական, բայց ռամկավարական հրապարակախօս: Այդ մարդի մտերմութիւնը ձեռք բերեց Բուլանժէն, որպէս և մի ուրիշ մարդու և ընկերութեան, նմանապէս հանրապետականի և այն էլ խիստ հանրապետականի. դա է՝ Դէրուլէդ բանաստեղծը, նախագահ «Հայրենասէրների միութիւն» կոչւած ընկերութեան:

Այդ երկու մարդկանց բարեկամութիւնը բաւական էր դէպի Բուլանժէի գրաւելու համար բոլորը, ինչ կայ Ֆրանսիայում դեմագոգային, ամենզգիւն մտածող ու խօսող, ամեն տեսակ աղմուկ և սկանդալ հանելու պատրաստ մարդիկ։ Եւ Աստուած միայն գիտէ, թէ ո՛րքան շատ են այդպիսի մարդիկ ամեն երկրում, ուրեմն և Ֆրանսիայում։ Այդ երկու մարդկանց ոյժը բաւականին կարեւոր էր Բուլանժէի համար. Ռօշըֆօրը մի կողմից մեծ ազդեցութիւն ունի Ֆրանսիայի և յատկապէս Պարիզի մի քանի թէ բարձր և թէ ստորին խաւերի վերայ. իսկ Ղերուլէզը Բուլանժէի կողմն անցնելով, իւր հետ գրաւեց նաև «Հայրենասէրների միութիւն» կոչւած մեծ ընկերութիւնը, որի անդամների թիւը պէտք է որ մի քանի հարիւր հազար հոգու հասած լինէր։ Այդ ընկերութիւնը, որը փակելու համար այս մի քանի օրերս Ֆրանսիական կառավարութիւնը հրաման տւեց, մի կիսազինւորական ընկերութիւն է, հիմնւած՝ Ֆրանսիական ազգի մէջ պատերազմական ոգին վառ պահելու համար։ Այդ ընկերութիւնը մի տեսակ ոչ-պաշտօնական նպատակ է դրել Էլզաս-Լոտարինգիայի յետ նւաճելու զաղափարը միշտ վառ պահել Ֆրանսիացիների մէջ։ Ընկերութիւնը շատ հարուստ է և իւր անդամներին պահում է մի տեսակ կիսազինւորական դիսցիպլինի տակ, պարտաւորացնում է զինւորական վարժութիւնների, մասնակցել է տալիս այն տօներին, որոնց տօնելուն ընկերութիւնը հայրենասիրական նշանակութիւն է տալիս և այլն։ Այդ ընկերութիւնը մի ժամանակ այնքան ժողովրդականացաւ, որ նորա անդամ գրելը մի տեսակ պարտք էին համարում բոլոր հանրապետական գործող անձեր. մինիստրներից շատերը, եթէ ոչ բոլորը, այդ ընկերութեան անդամ էին։ Բայց 1887 թւականի հանրապետութեան նախագահի նոր ընտրութեան ժամանակ, Ղերուլէզը, յանուն ընկերութեան, մի այնպիսի փողոցային դեր խաղաց ընդդէմ Ֆերրիի, որ ընկերութեան մեծամասնութեան վճռով, Ղերուլէզը հրաժարեց ընկերութեան նախագահութիւնից, իսկ անդամներից շատերն էլ հեռացան ընկերութիւնից։ Պէտք է իմանալ, որ այդ ընկերութեան կանոնադրութեամբ, որը հաստատուած էլ չէ կառավարութիւնից, արգելւած է նորան պարապել թէ ներքին և թէ արտաքին քաղաքականութեամբ (չը մոռանաք այդ, որովհետև մենք պիտի վերադառնանք այդ կէտին՝

ռուս կողակ Աշինովի հետ պատահած ղէպքի առիթով): Բայց անցաւ մի քանի ժամանակ և ընկերութիւնը վերադարձրեց պատուաւոր նախագահութիւնը նոյն Դէրուլէզին, որը հայրենասէրների զօրեղ կերպով կազմակերպած ընկերութիւնը գործիք դարձրեց յօգուտ Բուլանժէի, ամեն կերպ միջամտելով և միջամտել տալով ընկերներին՝ Բուլանժէի աջողութիւնը ապահովելու համար: Ապօրինի էր այդ — բայց անուամբ էր: Տէրութիւնը համբերում էր, չ'ուզելով հալածող կառավարութեան անուն վաստակել, քանի որ լիայոյս էր, որ ժողովուրդը ինքը դատաստան կ'անէ հանրապետութեան հիմունքների դէմ գլուխ բարձրացած այդ անսանձ մարդկանց դէմ:

Պարիզի քաղաքային վարչութիւնը, որը ահազին մեծամասնութեամբ ահա քանի՛ քանի՛ տարի է մի տեսակ խուլ կռիւ է վարում կառավարութեան դէմ, պահանջելով արտօնութիւններ, որ ցայժմ բոլոր մինիստրութիւնները և պատգամաւորների ժողովը մերժել են, այդ տէրութեան միշտ հակառակող մայրաքաղաքի վարչութիւնն էլ բողոքեց Բուլանժէի միտումների դէմ:

Բայց ի՞նչ էին այդ միտումները, ահա՛ խնդիրը: Ի՞նչ էր պահանջում Բուլանժէն:

Զինուորական ծառայութիւնից զրկելով, Բուլանժէն դարձաւ քաղաքական անձնաւորութիւն. նա այժմ կարող էր անել և խօսել ինչպէս ամեն քաղաքացի: Նա սկսեց իւր քաղաքական նոր ասպարէզը, քարոզելով հետեւեալ կախարդական մտքերը: 1) Պէտք է երկրի սահմանադրութիւնը փոխել: Բայց նորա ի՞նչ կէտերը փոխել — դորա մասին լռում էր յամառութեամբ: 2) Պէտք է վերջ դնել պարլամենտական անիշխանութեան: Բայց թէ ի՞նչպէս պէտք է կառավարւի երկիրը — այդ մասին լռում էր: 3) Պէտք է հիմնել արդար և շիտակ հանրապետութիւն, որի մէջ մուտք ունենան բոլոր ուղղամիտ հանրապետականները: 4) Հարկաւոր է ունենալ զօրեղ կառավարութիւն: 5) Պէտք է այժմեան պատգամաւորների ժողովը ցրել և նոր ընտրութիւններ նշանակել:

Ոչ ոք չէր հասկանում այդ խօսքերի ներքին իմաստը: Ի՞նչ է ուզում ասել Բուլանժէն, ի՞նչ դրական առաջարկութիւններ ունէ անելու — դոցա մասին ամենքը զարմացած հարցնում էին, բայց պատասխան չէին զտնում: Զէին հասկանում մանաւանդ, թէ ի՞նչ

է նշանակում հանրապետութիւն խօսքը Բուլանժէի նման մի մարդու բերանում, որը կարծես երդւել էր ամեն բանի վարկը կտորել, ինչ որ հանրապետական օրէնքներով և աւանդութեամբ էր հաստատւած:

Ահա՛ կամաց կամաց կազմեց մի համոզմունք՝ թէ Բուլանժէն ձգտում է կառավարութեան գլուխ անցնել, իսկ յետոյ... յետոյ, Նապոլեօնների օրինակին հետեւելով, կը դառնայ միապետ: Նապահանջում է, որ պատգամաւորների ժողովը ցրւի և նոր ընտրութիւններ լինին՝ յատկապէս նոր սահմանադրութիւն կազմելու համար: Բայց որպէս զի իւր այդ պահանջները ներկայացնէ ժողովին, պէտք էր, որ ինքը պատգամաւոր լինէր, մանաւանդ ժողովում իւր կուսակիցներն ունենար և մինչև իսկ իւր սեպհական կուսակցութիւնը ստեղծէր: Այլապէս քաղաքական ազդեցիկ դեր խաղալ անկարելի էր:

Պատգամաւորների ժողովում Բուլանժէն սկզբում ոչ մի կուսակից չուներ, բայց շուտով ունեցաւ մի-երկուսին: Դոքա էին Լագեռ, Լօռ (Ֆրանսիա, բաւականին տարածւած թերթի խմբագիր) և գուցէ երրորդը. այդ էր բոլորը, իսկ մի-երկու հոգով ի՞նչ կարելի էր անել մի ժողովում, որը մինչ 600 անդամ ունի:

Նոր կուսակցութիւնը անուն չուներ, օրովհետև ոչ ոք չը գիտէր նորա բուն ձգտումները, որպէս զի մի ածականով մկրտէին նորան: Անունը դրեցին Բուլանժեան, Բուլանժէական կամ Բուլանժիզմ: Մի քանի ժամանակից յետոյ իրանք Բուլանժիստները իրանց նոր կուսակցութեան անունը դրեցին՝ ազգային կուսակցութիւն (le partinational): Բնական է, որ իրանք իրանց հռչակում էին հանրապետական, բայց բոլոր հանրապետականները համարեցին և համարում են նոցա ոչ-հանրապետական, այլ ուղղակի Բուլանժէական: Բուլանժէի ամեն մի քայլից նոքա նշմարում էին, որ ցանկանում է շփոթութիւն յարուցանել և, ամբօխի ոյժով, կառավարութեան դեկն իւր ձեռքը գցել և վարել նորան որպէս իշխանապետ, դիքտատոր: Ռօշըֆօրի և Դէրուլէդի աջակցութեամբ նա արդէն ստեղծել էր մի ամբօխային շարժում իւր օգտին. այդ ամբօխը կեցցէներ էր արձակում ամեն տեղ, ուր երևում էր Բուլանժէն, երգում էր մի չափազանց ժողովրդական եղանակով մի երգ, որը, յարմարելով ներկայ դէպքին, վերջանում էր այս խօսքերով՝

Այդ Բուլա՛նժն է, Բուլա՛նժը,
 Այո՛, Բուլա՛նժն է, Բուլա՛նժը
 Որ մեզ հարկաւոր է:

Դա՛ ռւսապիտոն անունով յայտնի երգի փոփոխութիւնն է, որը երգուած էր յեղափոխականներինց Նապօլէօն III օրերով:

Բուլանժեան շարժումը չէր դադարում. նա ղառաւ քաղաքական կեանքի այնպիսի երևոյթներինց մէկը, որ լրագիրները հարկաւոր համարեցին նորա զարգացման բոլոր աստիճանները և ելևէջները նշանակել, բացելով իրանց սիւնեակներում մի ամբողջ բաժին՝ Բուլանժիզմ՝ վերնագրով:

Պատգամաւորների ժողովում ձայն և կուսակցութիւն ստեղծելու համար, Բուլանժէն պէտք է յանձն առնէր պատգամաւոր ընտրել: Ժողովի անդամներից մի քանիսը մեռան և նոցա տեղ նշանակեցին ընտրութիւններ՝ նոյն թւով նոր պատգամաւորներ ընտրելու համար: Բուլանժէն ներկայացաւ, ներկայացան նաև նորա կուսակիցներից Դէրուլէդը և մի ուրիշը—միւս տեղերում: Ինքը Բուլանժէն ընտրեց, իսկ նորա կուսակիցները—միւս գաւառներում՝ յաղթեցին: Պարլամենտի անդամ դառնալով, Բուլանժէն պահանջեց, որ ժողովը լուծւի և նոր ընդհանուր ընտրութիւններ կառարկին նոր սահմանադրութիւն մշակելու համար: Ժողովը ի հարկէ մերժեց. կծու հակաճառութիւն եղաւ Բուլանժէի և նոր մինիստրութեան պարագլուխ արմատական Ֆլօքէի մէջ, որից յետոյ մենամարտութիւն կայացաւ նոցա մէջ. այդ մենամարտութեան մէջ Ծերունի Ֆլօքէն յաղթեց գերեւել Բուլանժէին, սորա վզին խորը վէրք տալով: Բուլանժէի պարտութիւնը կարծես նորա պատիւն էլ մի առժամանակ վայր գցեց. այնպէս որ, անցեալ տարւայ յուլիսին եղած նմանապէս մասնաւոր ընտրութիւնների ժամանակ, Բուլանժէն, որը արդէն թողել էր իւր պատգամաւորութիւնը, և նորա կուսակից Դէրուլէդը և ուրիշները չ'ընտրեցին: Հանրապետականները կարծեցին թէ Բուլանժէի աստղը արդէն մարելու վրայ է. բայց նոյն տարւայ օգոստոսին եղան ընտրութիւններ երեք նահանգներում և այդ երեքի մէջ էլ ընտրեց Բուլանժէն: Կրկին եկաւ ժողով և պահանջեց լուծումն ժողովի, որ չ'ընդունեց: Կրկին հրաժարական տւեց իւր պատգամաւորութիւնից, որպէս զի մօտագալով մի ուրիշ նահանգում առաջարկւի և, ընտրելով, ապացուցի թէ ամբողջ Ֆրանսիան իրան կուսակից է:

Ահա՛ այդ վերջին ընտրութեան խնդիրն է, որ ամենից հետաքրքրականն էր թւում և ի՛նչու... Որովհետեւ այդ ընտրութիւնը Պարիզում պիտի կատարւէր և որը կատարւեց ներկայ տարւայ յունւարի 15-ին (նոր ստիլ), իսկ մեր հաշւով՝ 3-ին յունւարի։ Խնդիրը սորանումն էր, թէ ի՛նչպէս է համարձակւում Բուլանժէի նման կասկածաւոր մի մարդ ներկայանալ Պարիզի նման առաջադէմ և դրականապէս հանրապետական մի քաղաքում, որը ատելով ատել է և հալածել ամեն դիքտատորութիւն։ Մի՞թէ Բուլանժէն պիտի կարողանար յաջողեցնել իւր ընտրութիւնը Ֆրանսիայի կենդրոնում՝ Ֆրանսիայի սրտի մէջ, այն Պարիզում, որի միւս 23 պատգամաւորները պատգամաւորների ժողովում, բոլորն էլ գրեթէ արմատական հանրապետականներ, կատաղի թշնամի են Բուլանժէին էլ, նորաբոլոր արարմունքներին էլ. այն Պարիզի, որի քաղաքային վարչութիւնը գրեթէ ամբողջապէս ծայրայեղ հանրապետականներ են և ծայրայեղ ատող Բուլանժեան շարժման, որի մէջ նոքա դիքտատորութիւնից դէն— ոչինչ չեն կարողանում գուշակել։ Հանրապետականները առաջուց գուշակում էին Բուլանժէի խայտառակ պարտութիւնը, բայց երբեմն էլի կասկածում էին, մտածելով թէ որքա՛ն քմահաճ ժողովուրդ է Պարիզի ժողովուրդը, ո՛վ գիտէ թէ ինչ օլիւններով Բուլանժէին կը յաջողի, մանաւանդ ժողովրդի ստորին խաւերը իւր խոստումներով դէպի իրան գրաւել, ո՛վ գիտէ, թէ Ղէրուէշը ինչ սկանդալներ կ'անէ, ինչ աղմուկներ կը յարուցանէ Բուլանժէի օգտին. և վերջապէս, մի բան, որ նշանակութիւն ունի՝ ինչ դիրք պէտք է բռնէ ազգաբնակչութեան այն մասը, որը թէպէտ և փոքրամասնութիւն կազմող, բայց հանրապետութեան ամենակատաղի թշնամիներն են, այն է՝ թագաւորական և Նապօլէօնական կայսերութեան կուսակիցները, մի խօսքով՝ միապետականները։

Բայց մի՞թէ կասկած կարող էր լինել, թէ միապետականները, որոնք կատաղի թշնամիներ են հանրապետականներին առ հասարակ և որոնք իրանց պահպանողական կուսակցութիւնների անունն են յատկացրել, մի՞թէ նոքա չը պիտի նոյնքան սաստիկաբար մարտնչէին Բուլանժէի դէմ, որը ամեն տեղ իրան հանրապետական է հռչակում. և վերջապէս Բուլանժէն նոյն մարդը չէ՞, որը, մինիստր եղած ժամանակ, այնքան անողոք կերպով վարւեց բոլոր Ֆրանսիական իշխա-

նազնների դէմ, որի հետեւանքն եղաւ դոցա աքսորելը Պրանսիայի հողի վրայից:

Այդպէս պէտք է կարծւէր. բայց հանգամանքներ կային, որոնք ուրիշ բան էին ցոյց տալիս և դա՛ Բուլանժեան շարժման դեռ ևս ոչ լաւ պարզած գաղտնիքներից մէկն է: Փաստը նա է, որ Բուլանժէն որքան անգամ որ ընտրւել է, ամեն անգամ նորան օգնել էին միապետականները: Զարմանալի է, բայց ճշմարիտ: Դա քաղաքական մի զարհուրելի խարդաւանք է, որի վրայից վարագոյրը կը բացւի անշուշտ, բայց որի իսկական բնաւորութիւնը դեռ միայն նշաններով է յայտնի: Յայտնի է մի բան, որ միապետականները ամենից առաջ ուզում են վայր գցել հանրապետութիւնը. արդ, նոքա անխաչտնի կերպով տեսնում են, որ Բուլանժէի վերջնական յաղթութիւնը վերջնական հարւած պիտի տայ հանրապետութեան: Ուրեմն Բուլանժէն այդ մտքով իրանց ընկեր կարող է համարւել: Իսկ երբ հանրապետութիւնը կը կործանւի, դեռ խնդիր է, թէ դորանից օգուտ քաղողը Բուլանժէն կը լինի, թէ թագաւորութեան և կայսերութեան ժառանգներից մէկը կամ միւսը: Բայց թէ արդեօք միապետականների այդ պաշտպանութիւնը լինում է մի որ և է բերանացի թէ գրաւոր պայմանների հիման վերայ Բուլանժէի և միապետականների մէջ, թէ հէնց այնպէս, միապետականների իրար մէջ արած խորհրդով—այդ յայտնի չէ: Գուցէ միապետականները այժմ պաշտպանում են Բուլանժէին, որ շփոթութիւն յառաջանայ և այդ շփոթութիւնից օգտւելով՝ միապետականներին յաջողի, նոյն իսկ ազգի իրա կամքով, թագաւորական կամ կայսերական գահը վերահաստատել Պրանսիայում: Այսպէս թէ այնպէս, բայց Բուլանժէն ընտրւեց Պարիզում յունւարի 15-ին (նոր օտիւով), ստանալով 435.860 ձայնից 244,070 ձայն, ընդդէմ Ժաքի, որը ներկայացրած էր հանրապետականների կողմից: Ել ի՞նչ նկարագրել Բուլանժիստների ցնծութիւնը և հանրապետականների վիշտը: Վերջիններս սակայն չը վհատեցին: Արմատական Ֆլօքէի մինիստրութեան առաջարկութեամբ ընդունւեց պատգամաւորների ընտրութեան ձեւի փոփոխութիւնը, որի մասին մենք այլ անգամ խօսելու առիթ պիտի ունենանք: Ֆլօքէի մինիստրութիւնը, սահմանադրութեան խնդրի պատճառով, վայր ընկաւ և մի ամիս է, որ կազմւեց Տիրարի մինիստրութիւնը՝ բաղկացած պա-

տեհականներից: Այդ մինիստրութիւնը խօսք է տւել Բուլանժեան շարժումը կոտորել, խստիւ հալածելով ամեն ապօրինութիւն: Եւ որովհետեւ Բուլանժեան աղմուկների գլխաւոր պատճառներից մէկը Ռէրուլէդն է, ուստի մինիստրութիւնը սկսել է իւր խստութիւնը «Հայրենասէրների միութեան» ընկերութիւնից, որի նախագահն է Ռէրուլէդը: Սպասուում էր մի նոր առիթ և այդ առիթը շուտով ներկայացաւ: Այս փետրւար ամսին Ֆրանսիական պատերազմական մի նաւ ռմբակոծեց Սազալլում (Կարմիր ծովի ափին) մի ամրութիւն, որտեղ պատսպարւած էր Աշինով կողակի առաջնորդութեամբ հոգեւորականներից և աշխարհականներից բաղկացած մի ինքնակոչ խումբ, որի դիտաւորութիւնն էր Աբխազիայի թաղաւորին ներկայանալ կրօնական նպատակներով: Ինչ ինչ թիւրիմացութիւնների պատճառով, Ֆրանսիական նաւը ռմբակոծեց Սազալլօն, որը Ֆրանսիական հովանաւորութեան ներքոյ է գտնւում, Աշինովի անհնազանդութեան պատճառով և վիրաւորեց ռուսներից մի քանի հոգու: Այդ իմանալուն պէս, Ռէրուլէդը և մի քանի ուրիշները «Հայրենասէրների Ընկերութեան» անունից բողոքեցին Ֆրանսիական կառավարութեան այդ արարմունքի դէմ, որը, ասում են «Հայրենասէրները», ուղղւած է Ֆրանսիայի միակ բարեկամ Ռուսիայի հպատակների դէմ: Կառավարութիւնը յայտնեց, որ «Հայրենասէրների միութիւնը» խառնւում է արտաքին քաղաքականութեան մէջ, մինչդեռ քաղաքականութիւնը առ հասարակ դուրս է այդ ընկերութեան նպատակներից, համաձայն կանոնադրութեան: Մինիստրութիւնը հրամայեց ընկերութիւնը քանդել, խուզարկել նորա շինութիւնը և Ռէրուլէդի և ուրիշների տները: Այդ խուզարկութիւնից բացւեց մի զաղոնիք, այն է որ ընկերութեան խորհուրդը գաղտնի հրաման էր արձակել, որ ընկերութեան անդամները զինւած պատրաստ կենան յայտնի ֆրէպերում կառավարութեան ագենտներին դիմադրութիւն ցոյց տալու համար: Ուրեմն քաղաքական դաւադրութիւն...

Իսկ այդ միջոցին, Բուլանժէի պատուին, մեծահարուստ դքսուհի դ'Սլզէս սարքեց մի փառաւոր խնճոյք, որտեղ հազարաւոր միապետականների մէջ Բուլանժէն պատուի տեղն էր բռնում և բոլոր իւր ապագայ մինիստրների, ծառայողների երկրպագութիւնն ընդունում...